

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎԱԲԱՆՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՎ

ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Թիվ 1(47)
2010 թ.

Գլխավոր խմբագիր՝
Լևոն Օհանյան

Խմբագրական խորհուրդ

Սամվել Դիլբանդյան -

գլխավոր խմբագրի տեղակալ

Դավիթ Մելքոնյան -

պատասխանատու քարտուղար

Գևորգ Դանիելյան

Գագիկ Համբարձումյան

Արթուր Վաղարշյան

Սերգեյ Առաքելյան

Վիգեն Քոչարյան

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
ՀՀ իրավաբանների միություն

Խմբագրության հասցեն՝

ՀՀ, 0025 Երևան,

Ալեք Մանուկյան 1, ԵՊՀ

իրավաբանական ֆակուլտետ:

Հեռ. 55-77-92

*Խմբագրությունը կարող է
հրատարակել նյութեր՝ համամիտ
չլինելով հեղինակների
տեսակետներին:*

*10 համակարգչային էջից ավելի
չպատվիրված նյութերը չեն
ընդունվում:*

Դասիչ՝ 77771

Տպագրական 7 մամուլ

Գրանցման թիվը՝ 798

Տպաքանակը՝ 500

Գինը՝ պայմանագրային

Հանձնված է շարվածքի

1.04.2010

Հանձնված է տպագրության

27.04.2010

СОЮЗ ЮРИСТОВ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

**ГОСУДАРСТВО
И
ПРАВО**

Номер 1 (47)
2010 г.

Главный редактор:
Левон Оганян

Учредитель и издатель:
Союз Юристов РА

Редакционный совет

Самвел Дилбандян -
зам. главного редактора

Давид Мелконян -
ответственный секретарь

Геворг Даниелян

Гагик Амбарцумян

Артур Вагаршян

Сергей Аракелян

Виген Кочарян

Адрес редакции:
РА, 0025 Ереван,
ул. Алека Манукяна 1,
юридический факультет ЕГУ.
Тел.: 55-77-92

7 усл. печ. л.
Тираж: 500
Сдано в набор 1.04.2010
Подписано к печати 27.04.2010

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ 4

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ ԴԱՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

Соловьев Александр
СОХРАНИТЬ ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ СИСТЕМЫ ПРИНЦИПОВ
УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА.....5

Սամվել Դիլբանդյան
ԱՆՁԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՈՒ ՕՐԻՆԱԿԱՆ ՇԱՅԵՐԻ ԱՊԱՅՈՒՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ ՔՐԵԱԿԱՆ
ԳՈՐԾԻ ՀԱՐՈՒՑՄԱՆ ՓՈՒԼՈՒՄ18

Արա Գաբուզյան, Կարո Բրուտյան
ՁԻՆԾԱՌԱՅՈՂՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏՈՒԿ ՍՈՒԲՅԵԿՏ27

Դավիթ Մելքոնյան
ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՉՓԱՆԻՇՆԵՐԸ.....33

Լյուդվիկ Դավթյան
ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎՈՎ ԿԱՏԱՐՎԱԾ ՏԵՔՍՏԵՐԻ ԿՐԻՄԻՆԱԼԻՍՏԻԿԱԿԱՆ ՀԵՂԻՆԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ և ԴՐԱՆՑ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ.....40

ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Արման Սարգսյան
ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԱՆԴԱՄ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱ ԿՆՔՎԱԾ ԳՀՀ-Ի ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՈՒՂՂԱԿԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ49

Սառա Շիրազյան
ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ԿԻՐԱՌՎՈՂ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՍԱՆԿՑԻԱՆԵՐԻ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ58

Դիանա Ղազարյան
ՋԱՐԳԱՅՈՂ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԼՈԲԱԼԻՋԱՑԻԱՅԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ.....64

Ани Акопян
ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ЕВРОПЕЙСКОЙ КОНВЕНЦИИ О ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И
ОСНОВНЫХ СВОБОД В АКТАХ СУДА ЕС.....73

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆ

Տարոն Սիմոնյան
ՄԻՆԵՐԳԵՏԻԿԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԵՏԴԱՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆ...81

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Տիրայր Վարդազարյան
ԿԱՐԳԱՊԱՀԱԿԱՆ ԶԱՆՑԱՆՔԻ ՍՈՒԲՅԵԿՏԸ՝ ԸՍՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ.....92

ՈՒՍԱՆՈՂԻ ԱՍԲՈՆ

Տիգրան Մարկոսյան
ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԴՐԱ ԱՌԱՆՁԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....98

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆՁԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՈՒ ՕՐԻՆԱԿԱՆ ՇԱՅԵՐԻ ԱՊԱՅՈՎՄԱՆ ՈՐՈՇ ԶԱՐՑԵՐ ՔՐԵԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻ ԶԱՐՈՒՑՄԱՆ ՓՈՒԼՈՒՄ

Սամվել ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆ

ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի վարիչ, իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ

Քրեադատավարական գործող օրենսդրությունում բավական հստակ ձևակերպված է, թե ինչ է քրեական գործի հարուցումը: Դրան է նվիրված 33 քր. դատ. օր.-ի 25-րդ գլուխը, որում հստակ սահմանված են քրեական գործ հարուցելու առիթները, հիմքերն ու դատավարական կարգը: Քրեական դատավարության իրավունքի տեսությունում ևս քրեական գործ հարուցելու փուլին զգալի տեղ է հատկացվել¹: Ընդ որում, նշյալ փուլի բնորոշումն ինքնին անվիճելի է. «Քրեական գործի հարուցումը քրեական դատավարության սկզբնական փուլն է, որը բնութագրվում է խնդիրների, իրավահարաբերությունների մասնակիցների շրջանակի ինքնուրույնությամբ կամ իրավահարաբերությունների առարկայի, դատավարական միջոցների, ժամկետների, որոշումների բովանդակությամբ»²:

Քրեական գործի հարուցման տակ ընդունված է հասկանալ՝ 1) քրեական դատավարության ինքնուրույն փուլ, 2) քրեադատավարական ակտ՝ որոշում, 3) քրեական դատավարության ինստիտուտ: Սրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր ինքնուրույն իմաստը: Այսպես, Մ. Ա. Չելցովը քրեական գործի հարուցումն անվանում է ոչ թե փուլ, այլ քրեական դատավարության սկզբնական մաս: Քրեական դատավարության այդ սկզբնական պահի նշանակությունը շատ մեծ է: Իշխանության մարմինը միայն քրեական գործ հարուցելու մասին որոշում կայացնելուց հետո է իրավունք ստանում

կատարելու բոլոր այն դատավարական գործողությունները, որոնցով նրան լիազորում է քրեական դատավարության օրենսգիրքը³: Ներկայումս ոչ ոք չի կասկածում այդ երկու հասկացությունների տարբերությանը: Այսպես, Ն. Ա. Գրոմովը գտնում է, որ «Քրեական գործի հարուցման փուլը քրեական դատավարության առաջին, ինքնուրույն փուլն է, որի էությունը պետության իրավասու մարմնի (հետաքննության, նախաքննության, դատախազության, դատարանի) կողմից քրեական գործով վարույթի համար անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծելն է և քրեական գործ հարուցելու կամ այն մերժելու մասին որոշում կայացնելը»⁴: Ինչպես երևում է այս սահմանումից, հեղինակը բավականին հստակորեն տարբերակում է վերոնշյալ հասկացությունները:

Առանձնահատուկ նշանակություն ունի քրեական գործ հարուցելու մասին որոշումը, քանի որ այն իրավաբանական փաստ է, որը նշանավորում է կոնկրետ քրեական գործի քննության սկիզբը և գործի ըստ էության լուծումը: Այդ ակտը հիմք է մի շարք իշխանական իրավահարաբերությունների առաջացման համար, որոնցում կողմերից մեկը հետաքննության մարմինը, քննիչը կամ դատախազն է:

Քրեական գործ հարուցելը քրեադատավարական օրենսդրությունում նախատեսվեց միայն պատմության խորհրդային շրջանում: Ընդ որում, դեռ այդ ժամանակշրջանում այն աչքի էր ընկնում այն նույն հատկանիշներով, ինչ այժմ: Դրան բնորոշ էին իր առջև դրված խնդիրների հատուկ շրջանակը, կայացված որոշումները, ժամկետները և այլն: Չնայած այն բանին, որ նշյալ փուլը հայտնի է դառնում, այսպես կոչված, պրոլետարիատի դիկտա-

տուրայի շրջանում, այսինքն՝ ավտորիտար վարչակարգի ձևավորման շրջանում, այն հարկ է դիտել որպես որոշակի երաշխիք իրավապահպան մարմինների ու նրա պաշտոնատար անձանց կամայականություններից: Եթե գործնականում այն չէր երաշխավորում անձի իրավունքներն ու ազատությունները, ապա դրա պատճառը ոչ ինքն էր, ոչ էլ դրա ստեղծման գաղափարը, այլ այն, որ այդ ժամանակաշրջանի օրենսդրությունը կամ անտեսվում էր պետական մարմինների կողմից, կամ այլատեսվում էր հոգուտ տիրապետող գաղափարախոսության ու հայացքների:

Դատաիրավական բարեփոխումներից հետո էլ նշյալ փուլը պահպանվել է, ինչը վկայում է, որ այն լիովին համապատասխանում է ժողովրդավարական պետության քրեական դատավարության խնդիրներին: Հաշվի առնելով, որ իրավունքներն ու ազատությունները կենտրոնական տեղ են զբաղեցնում քրեական դատավարության մեջ, և դրանց պաշտպանությունը հռչակվում է որպես նրա խնդիրներից մեկը, ապա ակնհայտ է դառնում, որ, ըստ օրենսդրի մտահղացման, քրեական գործի հարուցման փուլը նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում դրան հասնելու համար: Ուստի անառարկելի է, որ «այդ փուլի նշանակությունն այն է, որ այն ապահովում է քրեական գործի հարուցման օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը, քաղաքացիների իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանությունը, որոնք չհիմնավորված քրեական գործ հարուցելու դեպքում կարող էին խախտվել, քանի որ քաղաքացիները անհիմն կերպով կներքաշվեին հանցագործության քննության ընթացակարգերի, հնարավոր է նաև՝ դատական վարույթների մեջ»⁶: Տվյալ փուլը կոչված է երաշխավորելու անձի իրավունքներն ու ազատությունները:

Քրեական գործ հարուցելն այլ փուլերի համեմատ աչքի է ընկնում գործողությունների ավելի փոքր ծավալով, որոնք կատարվում են դրա շրջանակներում: Սակայն

այդ գործողություններն առանձնահատուկ են, որով տարբերվում են այլ փուլերում տեղի ունեցող գործողություններից, որոնց իրականացումը նախատեսված է քրեադատավարական օրենսդրությամբ: Նշյալ գործողությունների առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ դրանցից ոչ բոլորն են բավականաչափ հստակորեն նկարագրված գործող օրենսդրության մեջ: Այսպես, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 180-ի մաս 2-ում ասվում է. «Նշված ժամկետում կարող են պահանջվել լրացուցիչ փաստաթղթեր, բացատրություններ, այլ նյութեր, ինչպես նաև կարող է կատարվել դեպքի վայրի զննություն, հանցագործության կատարելու կասկածանքի բավարար հիմքերի առկայության դեպքում կարող են բերման և անձնական խուզարկության ենթարկվել անձինք, հետազոտման համար վերցվել նմուշներ, նշանակվել փորձաքննություն»: Խոսքը վերաբերում է հանցագործությունների մասին հաղորդումների ստուգմանը: Ինչպես տեսնում ենք, օրենսդիրը, թվարկելով հաղորդումը ստուգելու գործողությունները, չի հստակեցնում, թե հատկապես որոնք են դրանց խնդիրները: Այդ մասին ՀՀ քր. դատ. օր.-ում ոչ մի տեղ չի խոսվում: Այսինքն՝ ակներև է քրեական գործի հարուցման փուլում իրականացվող գործողությունների օրենսդրական կարգավորման առանձնահատկությունը:

Տվյալ փուլի մյուս ուշագրավ առանձնահատկությունը դրա կարճատևությունն է: Համաձայն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 180-ի մաս 1-ի. «Հանցագործությունների մասին հաղորդումները պետք է քննարկվեն և լուծվեն անհապաղ, իսկ գործ հարուցելու առիթի օրինականությունը և հիմքերի բավարար լինելն ստուգելու անհրաժեշտության դեպքում դրանց ստացման պահից 10 օրվա ընթացքում»: Այդ փուլի նշված առանձնահատկությունը լիովին համապատասխանում է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի՝ 1966 թվականի դեկտեմբերի 16-ին ընդունած Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազ-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ

ՂԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

գային համաձայնագրի բանաձևում ամրագրված անձի իրավունքին, ըստ որի «յուրաքանչյուր ոք իր նկատմամբ առաջադրված ցանկացած քրեական մեղադրանքի քննության ժամանակ, լիակատար հավասարության հիման վրա, նվազագույնը հետևյալ երաշխիքների իրավունք ունի... 3) առանց չարդարացված հապաղման դատվելու» (հոդ. 2): Քրեական գործի հարուցման փուլի կարճ տևողությունը վերոնշյալ իրավունքի իրացման դեպքերից մեկն է:

Որքան էլ տարօրինակ է, բայց հենց անձի իրավունքների ու ազատությունների ապահովման անհրաժեշտությամբ են ներկայունս համառորեն հիմնավորում հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման ժամկետը երկարաձգելու առաջարկը: Ն. Ի. Գազետդինովը դա հիմնավորում է հետևյալ կերպ. «...Քրեական գործի հարուցման մասին հարցը քննելիս առաջին պլան անհրաժեշտ է մղել հենց անձի իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանությունը և քրեական դատավարության սկզբունքների համակարգի առավել լիարժեք իրացումը, որով, կարծում ենք, հնարավոր կլինի քրեական գործ հարուցելու մասին որոշում կայացնել միայն բավականաչափ հիմքեր ունենալը ստուգելուց և պարզելուց հետո: Քրեական գործի հարուցման մասին հիմնավորված ու օրինական որոշում կայացնելու համար քրեադատավարական օրենքով (ՌԴ քր. դատ. օր., հոդված 144) սահմանված եռօրյա ժամկետը բավարար չէ, և դա հանգեցնում է քրեական գործի անհիմն կերպով հարուցմանը և հետագայում մեղադրական ուղղվածությանն ու քրեական դատավարության սկզբունքների խախտմանը»: Ցավոք, նշյալ մեջբերման հեղինակը հոդվածում ոչ մի տեղ չի հստակեցնում, թե անձի հատկապես որ իրավունքները կարող են խախտվել հանցագործությունների մասին

հաղորդումների քննարկման կարճաժամկետության պատճառով: Նա նաև չի պարզաբանում, թե քրեական դատավարության որ սկզբունքները կարող են խախտվել հիշյալ հաղորդումների քննարկման կարճաժամկետության պատճառով: Միանգամայն ակնհայտ է, որ հեղինակի այս դիրքորոշումն արտացոլում է դատախազների, քննիչների, հետաքննության մարմինների ցանկությունը՝ ավելի տևական ժամանակ ունենալու հանցագործությունների մասին հաղորդումները քննարկելիս: Այդ ցանկությունը հասկանալի է: Հանցագործությունների մասին հաղորդումների մեծ քանակությունը դժվարացնում է դրանց քննարկումը կարճ ժամկետներում: Սակայն հազիվ թե հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման ժամկետների երկարաձգումով լուծվի այդ խնդիրը: Ուստի լիովին հնարավոր է, որ այդ ժամկետների երկարաձգումը ևս բավարար չլինի, և դրանք երկարաձգելու նոր առաջարկ հնչի հանուն, ասեմք, անձի իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության: Այսինքն՝ միանգամայն ակնհայտ է պարադոքսը. որքան էլ տևական լինի հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման ժամկետը, միևնույն է, այն չի բավականացնի քրեական գործ հարուցելու կամ մերժելու մասին որոշում կայացնելու համար:

Ռուսաստանի Դաշնությունում հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման ժամկետների մասին հարցը փոքր-ինչ այլ կերպ է լուծվում, քան Հայաստանի Հանրապետությունում: Այսպես, համաձայն ՌԴ քր. դատ. օր.-ի հոդված 144-ի մաս 1-ի. «Հետաքննիչը, հետաքննության մարմինը, քննիչը պարտավոր են ընդունել, ստուգել կատարված կամ նախատեսվող ցանկացած հանցագործության մասին հաղորդումը և սույն օրենսգրքով սահմանված իրենց իրավասության ըրջանակներում դրա մասին որոշում կայացնել հիշյալ հաղորդումն ստանալուց ոչ ուշ, քան եռօրյա ժամկետում»: Ինչպես տեսնում ենք, Ռու-

սաստանի Դաշնության քրեադատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված է հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման ավելի կարճ ժամկետ, քան Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ: Ուստի կարելի է պնդել, որ դրանով Ռուսաստանի Դաշնության քրեադատավարական օրենսդրությունը ավելի է համապատասխանում միջազգային պահանջներին, քանի որ սահմանում է քրեական գործ հարուցելու կամ մերժելու համար անհրաժեշտ որոշում կայացնելու ավելի սեղմ ժամկետներ:

Ռուսաստանի Դաշնության քրեադատավարական օրենսդրությունում նախատեսված է նշյալ ժամկետի երկարաձգման հնարավորություն: Այսպես, ՌԴ քր. դատ. օր.-ի հոդված 144-ի մաս 3-ում ասվում է. «Քննչական մարմնի ղեկավարը, հետաքննության մարմնի պետն իրավունք ունի համապատասխանաբար՝ քննիչի, հետաքննիչի միջնորդությամբ մինչև 10 օր երկարաձգելու սույն հոդվածի առաջին մասով սահմանված ժամկետը, իսկ փաստաթղթային ստուգումների և վերստուգումների անհրաժեշտության դեպքում քննչական մարմնի ղեկավարը քննիչի միջնորդությամբ, իսկ դատախազը՝ հետաքննիչի միջնորդությամբ իրավունք ունեն երկարաձգելու այդ ժամկետը մինչև 30 օր»: Այսինքն՝ ստացված հաղորդման ստուգման եռօրյա ժամկետը, որ սահմանված է ՌԴ քր. դատ. օր.-ում, կարող է երկարաձգվել մինչև 10 օր, երբեմն էլ՝ մինչև 30 օր: Ընդ որում, ինչպես տեսնում ենք, այդ ժամկետի երկարաձգման ընթացակարգը բավականին պարզ է: Հանցագործության մասին հաղորդման քննարկման ժամկետը մինչև 10 օր երկարաձգվում է իրավապահայան մարմինների կոնկրետ ստորաբաժանման ներսում, ավելի ստույգ՝ հետաքննության մարմնի պետի կամ քննչական մարմնի ղեկավարի կողմից: Հիշյալ հաղորդումների քննարկման ժամկետի երկարաձգման տվյալ կարգը թույլ է տալիս քննադատաբար վերաբերվելու այն պատճառների բա-

ցահայտմանը, որոնցով քննիչը, հետաքննություն իրականացնող դիմել են ժամկետը երկարաձգելու միջնորդությամբ: Այդ միջնորդությունները քննարկելիս քննչական մարմնի ղեկավարը, հետաքննության մարմնի պետը, բնականաբար, պիտի առաջնորդվեն նեղ գերատեսչական շահերով, այլ ոչ թե քաղաքացիների շահերով: Առավել ևս, որ հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման պրակտիկան ցույց է տալիս, որ նշված ժամկետները հաճախ չեն պահպանվում այն դեպքերում, երբ ենթադրվում է քրեական գործ հարուցելը մերժելու մասին որոշում կայացնելը: Վերոնշյալ հաղորդումների քննարկումը տեղի է ունենում ավելի երկար ժամկետներում, սակայն որոշման կայացման տարեթիվը նշելիս այնպես է արվում, որ պահպանվի ժամկետները չխախտելու պայմանականությունը:

Հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման արդյունքների հիման վրա որոշում կայացնելու ժամկետների երկարաձգման հնարավորությունը պայմաններ է ստեղծում ավելորդ քաշքշուկների ու քրեական գործի հարուցման կամ այն մերժելու մասին որոշման կայացումը անհիմն կերպով ձգձգելու համար: Դա ստեղծում է անորոշ վիճակ և դժվարություններ հարուցում այն անձանց համար, որոնք փորձում են իրացնել իրենց իրավունքներն ու ազատությունները: Սասնավորապես, կատարված հանցագործություններից տուժած անձանց առնչությամբ ձգձգվում է նրանց որպես տուժող ճանաչելու ժամկետը, հետևաբար և՛ քրեական դատավարության մասնակցի՝ նրանց իրավունքի ճանաչումը: Նույնը արդարացիորեն վերաբերում է նաև իրավաբանական անձանց, որոնք գույքային վնաս են կրել կատարված հանցագործությունների հետևանքով, որոնց առնչությամբ ձգձգվում է քրեական դատավարության մեջ նրանց տուժող և քաղաքացիական հայցվոր ճանաչելու պահը:

Հանցագործությունների մասին հաղոր-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԷ ԵՎ

ՂԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ղումների քննարկման ժամկետների երկարաձգման հնարավորություն ընձեռելու հիմնական պատճառը այն մտավախությունն է, որ հնարավոր է քրեական գործեր հարուցվեն հանցագործության հատկանիշների առկայության մասին ոչ ստույգ մտահանգման հիման վրա: Նման սխալը հնարավոր է և պայմանավորված է այն բանով, որ սեղմ ժամկետներում բավականին բարդ է մանրամասնորեն քննարկել հանցագործության մասին կոնկրետ դիմումը: Այդուհանդերձ, հազիվ թե արժե վախենալ այդ սխալը գործելուց: Չէ՞ որ քրեական գործ հարուցելը չպետք է կանխորոշի քրեական դատավարության հաջորդ փուլերի որոշումները, իսկ դրանք կարող են լինել և՛ քրեական գործի կարճումը, և՛ արդարացման դատավճիռը: Իսկ քրեական գործի քննության հետագա ընթացքի կանխորոշումը անհիմաստ է դարձնում քրեական դատավարության բուն մրցակցային հիմքը: Այսինքն՝ ինչպե՞ս մրցակցել, եթե առանց այդ էլ արդեն ամեն ինչ պարզ է դառնում քրեական գործ հարուցելիս:

Հանցագործության մասին հաղորդումների քննարկման ժամկետը երկարաձգելու հնարավորության ընձեռումը անխուսափելիորեն կհանգեցնի այն բանին, որ երկարաձգումը կդառնա ոչ թե բացառություն կանոններից, այլ իրավապահպան մարմինների սովորական, ամենօրյա գործելաոճը: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 180-ի մաս 1-ով սահմանված հաղորդումների քննարկման 10-օրյա ժամկետը, կարծում ենք, ամենաօպտիմալն է, քանի որ այդ ժամանակամիջոցում լիովին հնարավոր է հասցնել ընդունել դիմումը, մանրագնին ուսումնասիրել այն, պահանջել լրացուցիչ փաստաթղթեր, բացատրություններ, այլ նյութեր և որոշում կայացնել քրեական գործ հարուցելու կամ մերժելու մասին: Ավելի կարճ ժամկետում այդ ամել հնարավոր չէ:

Հայաստանի Հանրապետության քրեադատավարական օրենսդրության համար անընդունելի է նաև հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման ժամկետի երկարաձգման կարգը: Այս կարգը չի նպաստում հաղորդումների քննարկման որակին, այլ միայն պատճառ է դառնում դրա անհարկի ձգձգման: Միանգամայն ակնհայտ է, որ նշյալ ժամկետի երկարաձգումը նույնիսկ որոշ խնդիրներ է ծնում կապված քրեական գործի հետագա քննության հետ: Այսպես, եթե տևական ժամանակ քրեական գործ չի հարուցվում, ապա դա կարող է պատճառ դառնալ, որ չգրանցվեն ու գործին չկցվեն կարևոր իրեդեն ապացույցները, չհայտնաբերվեն ու չհարցաքննվեն տվյալ հանցագործության ականատեսները: Բացի այդ, երկար ժամանակ քրեական գործ չհարուցելուց կարող է օգտվել հանցագործը՝ թաքցնելու իր կատարած հանցագործությունը: Ընդ որում, հանցագործը կարող է դիմել գործողությունների, որոնց նպատակը կլինի շահագրգռել իրավապահպան մարմինների պաշտոնատար անձանց, որոնցից կախված է կամ գործի ճակատագիրը, կամ այն անձը, որը քննարկում է հանցագործության մասին հաղորդումը, որպեսզի չարաշահեն իրենց պաշտոնական լիազորությունները՝ քրեական գործ հարուցելը անհիմն կերպով մերժելով: Այդ հանգամանքին, մասնավորապես, ուշադրություն են դարձրել Ա. Ս. Կարետնիկովը և Դ. Ա. Ջիպուննիկովը, որոնք ուղղակիորեն նշում են, որ հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման ժամկետների երկարատևությունը հաճախ վերածվում է հանցագործությունները թաքցնելու գործունեության՝ մտացածին հիմնավորումներ գտնելու ճանապարհով քրեական գործ հարուցելը մերժելու համար⁷:

Հետևաբար, հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման երկար ժամկետները բարենպաստ պայմաններ են ստեղծում ամեն տեսակ չարաշահումների համար, ներառյալ նոր հանցագործություն-

ների կատարումը, բայց արդեն իրավապահական մարմինների պաշտոնատար անձանց կողմից, որոնք օգտագործում են իրենց պաշտոնական դիրքը՝ ի վնաս հասարակության ու պետության շահերի: Դա նաև խոչընդոտում է քաղաքացիների կողմից արդարադատության մատչելիության իրենց իրավունքի իրականացմանը՝ կապված հանցագործությամբ խախտված իրավունքները պաշտպանելու հետ: Ուստի հանցագործությունների մասին հաղորդումների քննարկման ցանկացած ձգձգում անընդունելի է ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրության համար:

ՀՀ քրեադատավարական գործող օրենսդրության՝ քրեական գործի հարուցման ընթացակարգի կարգավորման առանձնահատկություններից մեկը քրեական գործ հարուցելու առիթների սպառնիչ թվարկումն է: Ըստ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 176 հոդվածի՝ «Քրեական գործ հարուցելու առիթներն են՝

1) հանցագործությունների մասին ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց հաղորդումները՝ ուղղված հետաքննության մարմնին, քննիչին, դատախազին.

2) հանցագործությունների մասին լրատվության միջոցների հաղորդումները.

3) հետաքննության մարմնի, քննիչի, դատախազի, դատարանի, դատավորի կողմից հանցագործության մասին տվյալների, հանցագործության նյութական հետքերի և հետևանքների հայտնաբերումը՝ իրենց լիազորություններն իրականացնելիս»: Դրանով Հայաստանի Հանրապետության քրեադատավարական օրենսդրությունը տարբերվում է Ռուսաստանի Դաշնության քրեադատավարական օրենսդրությունից: Համաձայն ՌԴ քր. դատ. օր.-ի հոդված 140-ի մաս 1-ի՝ «Քրեական գործ հարուցելու առիթներն են.

1) հանցագործության մասին հայտարարությունը,

2) մեղապականով ներկայանալը,

3) կատարված կամ կատարվելիք հանցագործության մասին այլ աղբյուրներից

ստացված հաղորդումը»:

Ինչպես տեսնում ենք, Հայաստանի Հանրապետության քրեադատավարական օրենսդրությունում քրեական գործի հարուցման առիթների ցանկը վերջնական է, քանի որ պարունակում է առիթների սպառնիչ ցանկ: Մինչդեռ Ռուսաստանի Դաշնության քրեադատավարական օրենսդրությունում նշյալ ցանկը բաց է, քանի որ ՌԴ քր. դատ. օր.-ի հոդված 140-ի մաս 1-ի երրորդ կետի ձևակերպման մեջ հղում է արվում այն հաղորդումների վրա, որոնք կարող են ստացվել անորոշ թվով աղբյուրներից, որոնց մասին օրենքում անգամ ընդհանուր գծերով չի հիշատակվում, քանի որ անորոշ հղում է կատարվում «այլ աղբյուրների» վրա: Այսինքն՝ «ՌԴ քր. դատ. օր.-ը փաստորեն առիթ է ճանաչում հանցագործության մասին ցանկացած տեղեկատվություն, որը նույնականանում է դրա հեղինակի հետ (ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի)»:

Քրեական գործ հարուցելու համար հստակորեն սահմանված առիթների բացակայությունը ՌԴ քրեադատավարական օրենսդրությունում կամայականությունների լայն հնարավորություններ է տալիս այն անձանց, որոնք լիազորված են քրեական գործ հարուցելու: Դա ակնհայտ սպառնալիք է մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների նկատմամբ: Ինչպես իրավագիտորեն նկատում է Վ. Ի. Չափցկին. «Վերջին առիթը ամենախճճվածն է, որովհետև արտահայտված է գնահատանքային «այլ» տերմինով, որի բովանդակությունը պետք է պարզեն իրավակիրառ մարմինների պաշտոնատար անձինք»⁹: Այն պաշտոնական կամայականությունների մեծ դաշտ է ստեղծում այն անձանց համար, որոնք լիազորված են որոշելու քրեական գործ հարուցելու հարցը, քանի որ նրանք կարող են մեկնաբանել «այլ» բառի բովանդակությունն ըստ իրենց հայեցողության՝ առաջնորդվելով ռոպեական շահերով: Այդ շահերը կարող են լինել անձնական կամ ծառայության շահերից բխող թյուրըմբռ-

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԷ ԵՎ

ՂԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

նում, երբ, օրինակ, պետք է ցույց տալ հանցագործությունների բացահայտման այս կամ այն «չափածողը» կամ ստանալ հանցավորության որոշակի տեսակի դեմ պայքարի արդյունավետության ցուցանիշը:

Որոշ հեղինակներ, մեկնաբանելով նշված նորմը, փորձում են շտկել վիճակը՝ յուրովի բացատրելով դա: Այսպես, Ա. Վ. Սմիռնովը և Կ. Բ. Կալինովսկին գրում են. «Հանցագործությունների մասին այլ աղբյուրներից ստացված հաղորդումը, որպես քրեական գործ հարուցելու առիթ, իրականում, հանցագործության հատկանիշների հայտնաբերման վերաբերյալ զեկույցի (ռապորտի) տեսք ունի»¹⁰: Իսկայես, համաձայն ՌԴ քր. դատ. օր.-ի. «Կատարված կամ նախապատրաստվող հանցագործության մասին հաղորդումը, որն ստացվել է այլ աղբյուրներից, քան նշված է սույն օրենսգրքի 141 և 142 հոդվածներում, ընդունում է այն անձը, որը ստանում է նշյալ հաղորդումը, որի առնչությամբ կազմվում է ռապորտ հանցագործության հատկանիշների հայտնաբերման մասին»: Սակայն դրանից ամենևին էլ չի բխում, ինչպես ենթադրում են վերոնշյալ հեղինակները, թե «դատավարական օրենքը նախատեսում է հանցագործության մասին սկզբնական տեղեկատվության աղբյուրների սպառիչ ցանկ, որոնք կարող են դառնալ քրեական գործ հարուցելու առիթ»¹¹:

Հայաստանի Հանրապետության քրեադատավարական օրենսդրությունը քրեական գործ հարուցելու համար անհրաժեշտ առիթները թվարկելիս չի գործածում այնպիսի անորոշ արտահայտություններ, ինչպիսին ռուսաստանյան օրենսդրության մեջ կիրառվող «այլ» բառն է: Դրա շնորհիվ ՀՀ քր. դատ. օր.-ում ամրագրված քրեական գործ հարուցելու համար անհրաժեշտ առիթների ցանկը սպառիչ է:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 176-ում թվարկված՝ քրեական գործ հարուցելու

համար անհրաժեշտ առիթները ավելի հստակ են ձևակերպված, քան ՌԴ քրեադատավարական օրենսդրությունում: Այսպես, ռուսաստանյան օրենսդրությունում չի նշվում այնպիսի չափազանց կարևոր առիթը, ինչպիսին զանգվածային լրատվամիջոցների հաղորդումն է: Մինչդեռ ցանկացած ժողովրդավարական պետությունում զանգվածային լրատվամիջոցները ոչ միայն օժանդակում են այնպիսի կարևոր ազատության իրացմանը, ինչպիսին խոսքի ազատությունն է, այլև գործուն միջոց են, որի օգնությամբ յուրաքանչյուր քաղաքացի, մարդն ու հասարակությունը ընդհանուր առմամբ կարող են ներգործել պետության և նրա առանձին պաշտոնատար անձանց գործունեության վրա: Ներգործության մասն մեխանիզմներից մեկը, որի օգնությամբ կարող են վերանալ ամեն տեսակ խոչընդոտները պետական մարմինների գործունեության մեջ, լրատվության միջոցներով արտահայտվելու հնարավորությունն է, որը միաժամանակ կարող է հասցեագրվել և՛ պետությանը, որին ցույց են տրվում իր գործունեության մեջ առկա մասնակի շեղումները, և՛ հասարակությանը, որն իրազեկվում է այդօրինակ շեղումների մասին, որոնք տեղի են ունենում պետության որոշ պաշտոնատար անձանց մեղքով: Քրեական գործ հարուցելու առիթների մեջ զանգվածային լրատվամիջոցների հաղորդման բացակայությունը ստեղծում է բավականին տարօրինակ մի վիճակ, երբ զանգվածային լրատվամիջոցներում քննարկվում է կոնկրետ հանցագործության կատարման փաստ, օրինակ, պաշտոնեական հանցագործության, իսկ իրավապահական մարմինները չեն ձեռնարկում ոչ մի միջոց այդ հանցագործությունը խափանելու համար կամ այն բացահայտելու և քննելու նպատակով: Ուստի Հայաստանի Հանրապետության քրեադատավարական օրենսդրությունում քրեական գործ հարուցելու հիշյալ առիթի ամրագրումը համապատասխանում է պետության ժողովրդավարական էությանը և նպաստում

լրատվության միջոցների հեղինակության բարձրացմանը, որոնց միջոցով իրացվում է խոսքի ազատությունը:

Համաձայն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 179 հոդվածի 1-ին մասի. «Լրատվության միջոցների հաղորդումներ են հանդիսանում կատարված կամ նախապատրաստվող հանցագործությունների մասին հաղորդումները մամուլում, ռադիոյով, հեռուստատեսությամբ, ինչպես նաև լրատվության միջոցներին հասցեագրված և չիրապարակված հաղորդակցություններում»: Հիշյալ նորմից երևում է, որ օրենսդիրն անհրաժեշտ է համարում գործնականում ուշադրություն դարձնել ժամանակակից բոլոր լրատվամիջոցներին: Դա, մի կողմից, կոչված է նպաստելու հանցագործությունների բացահայտման արդյունավետությանը, մյուս կողմից՝ մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների հնարավոր խախտումներին իրավապահպան մարմինների ժամանակին արձագանքմանը և այդ խախտումների կանխմանը: Սակայն անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել, որ նշյալ նորմում հիշատակվում են ոչ բոլոր լրատվամիջոցները: Այսպես, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 179-ի հոդվածի 1-ին մասում լրատվության միջոցների հասկացության սահմաններից դուրս է մնում ինտերնետը: Միանգամայն ակնհայտ է, որ այն նույնպես լրատվության միջոց է, թեկուզ և տարբերվում է բազմաթիվ առանձնահատկություններով: Այդպիսի առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ ինտերնետում գետեղված որոշ հաղորդումներ կարող են լինել անանուն: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է, որ որպես առիթ դիտվեն միայն ինտերնետային այն հաղորդումները, որոնք տեղ են գտել պաշտոնապես գրանցված ինտերնետ-պարբերականների էջերում: Դա անհրաժեշտ է տվյալ տեղեկատվության արքյուրը պարզելու համար, որպեսզի ստուգվի դրա հավաստիությունը: Բացի այդ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ լրատվության միջոցները զարգանում են, իսկ դա ենթադրում է դրանց նոր ձևերի ի հայտ գալը: Թե ինչպիսին կլինեն այդ ձևերը, կարելի է միայն ենթադրել: Սակայն քանի որ օրենքը

ենթադրությունների ու կռահումների ուղիտ չէ, թեկուզ և դրանք լինեն միանգամայն հիմնավորված, ապա կարծում ենք, որ օրենսդիրը լրատվության միջոցներ տերմինը մեկնաբանելիս չպիտի սահմանափակվի միայն այդ միջոցների մի շարք տեսակների թվարկումով: Ավելի ճիշտ կլիներ խոսել ոչ թե լրատվության միջոցների, այլ զանգվածային լրատվության միջոցների մասին, քանի որ լրատվության միջոցը լրատվության ցանկացած աղբյուր է՝ ներառյալ կոնկրետ անձանց հասցեագրված նամակը, գրությունը: Ուստի նշյալ նորմը հարկավոր է ձևակերպել հետևյալ կերպ. «Լրատվության միջոցների հաղորդումներ են կատարված կամ նախապատրաստվող հանցագործությունների մասին հաղորդումները մամուլում, ռադիոյով, հեռուստատեսությամբ, օրենքով սահմանված կարգով գրանցված լրատվության այլ աղբյուրներում, ինչպես նաև լրատվության միջոցներին հասցեագրված և չիրապարակված հաղորդակցություններում»:

Օրենքը միանշանակ լուծում է տալիս անանուն հայտարարությունների հարցին: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 177-ի մաս 7-ում ասվում է. «Չստորագրված կամ կեղծ ստորագրությամբ կամ մտացածին անձի անունից գրված նամակը, հայտարարությունը կամ հանցագործության մասին այլ անանուն հաղորդումը քրեական գործ հարուցելու առիթ չեն»:

Ինչպես տեսնում ենք, օրենսդրությունը մերժում է անանուն հայտարարությունները որպես քրեական գործ հարուցելու առիթ կիրառելու ցանկացած հնարավորություն: Այդ եղանակով լուծելով հիշյալ հարցը՝ օրենսդիրն ըստ էության հռչակել է անցյալ հարյուրամյակի 20-60-ական թվականներին հորհրդային Միությունում տարածված բռնությունների արատավոր գործելաոճին չվերադառնալու իր վճռակալությունը: Չէ՞ որ այդ շրջանում անանուն հայտարարությունների նկատմամբ վերաբերմունքը միանգամայն այլ էր: 1923 թ. քր. դատ. օր.-ում գրված էր. «Անանուն հայտարարությունները քրեական հետապնդում հարուցելու առիթ կարող են դառնալ միայն

Քրեական Իրավունք ԵՎ**ՂԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

հետաքննության մարմինների կողմից դրանց նախնական ոչ հրապարակային ստուգումից հետո»: Այս դրույթի գործողության պատճառով այդ ժամանակաշրջանում ոչ մի մարդ չէր կարող իրեն պաշտպանված զգալ, քանի որ նրա իրավունքները ցանկացած պահի կարող էին խախտվել ամեն տեսակ սուտ մատուցումներով, որոնք շարադրված էին անանուն հայտարարություններում: Քրեական գործ հարուցելը կրկին տարբեր անձանց միջև հաշիվներ մաքրելու գործիք չդարձնելու ձգտմամբ է թելադրված օրենսդրի կողմից

քրեական գործ հարուցելու համար անանուն հայտարարությունը որպես առիթ չճանաչելը:

Ընդհանուր առմամբ հարկ է ընդունել, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունում բավականին հստակ ու պարզ են թվարկված քրեական գործ հարուցելու բոլոր հնարավոր առիթները: Դրանք այնպես են ձևակերպված, որ մեկնաբանության բազմանշանակություն չեն ենթադրում, որի շնորհիվ իրավապահական մարմինների պաշտոնատար անձինք այս նորմը կիրառելիս դժվարությունների չեն հանդիպում: Դա նաև երաշխավորում է իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանվածությունը քրեական գործ հարուցելու փուլում:

- ¹ Տե՛ս Рахунов Р.Д. Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе - М.: Госюриздат, 1954, 88 էջ; Данышина Л.И. Возбуждение уголовного дела и предварительное расследование в уголовном процессе России, Учебное пособие, М.: Экзамен, 2003, 192 էջ; Усачев А.А. Возбуждение уголовного дела в российском уголовном судопроизводстве, Автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Иркутск, 2003, 22 էջ; Рыжаков А.П. Возбуждение и отказ в возбуждении уголовного дела, М.: ИИД «Филинь», 1997, 248 էջ; Дмитриев И.Р., Федулов А.В. Система поводов для возбуждения уголовного дела в современном уголовном судопроизводстве России // Современные проблемы государства и права, Сборник научных трудов. Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. акад. МВД РФ, 2003, Вып. 1., էջ 173-183; Ковалева М.Г. Поводы и основание для возбуждения уголовного дела в российском уголовном процессе // Труды Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры Российской Федерации. -Пб.: Изд-во С.-Петербург. юрид. инта Генеральной прокуратуры РФ, 2004, N 6. էջ 46-51 և ուրիշներ:
- ² Տե՛ս Уголовно-процессуальное право Российской Федерации, / Отв. ред. П.А. Лупинская, М.: Юристъ, 2004, էջ 350:
- ³ Տե՛ս Чельцов М.А. Советский уголовный процесс, — М.: Государственное издательство

- юридической литературы, 1951, էջ 214:
- ⁴ Տե՛ս Громов Н.А. Уголовный процесс России, М.: Юристъ, 1998, էջ 218:
- ⁵ Տե՛ս Уголовный процесс Российской Федерации, / отв. ред. проф. А.П. Кругликов, М.: Проспект, 2009, էջ 335:
- ⁶ Տե՛ս Газетдинов Н.И. Некоторые вопросы, связанные с принятием решения о возбуждении уголовного дела, // Российский следователь, 2009, N 7, էջ 8:
- ⁷ Տե՛ս Зипунников О.А., Каретников А.С. Сообщения о преступлениях — проблемы теории и практики, // Российская юстиция, 2006, N 12, էջ 53-54:
- ⁸ Տե՛ս Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации, / Под общ. ред. В.М. Лебедева; Науч. ред. В.П. Божьев, М.: Спарк, 2002, էջ 300:
- ⁹ Տե՛ս Зажицкий В.И. Какие изменения и дополнения целесообразно внести в правовой институт возбуждения уголовного дела. Материалы международной научно-практической конференции «Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: год правоприменения и преподавания», М., 2004, էջ 220:
- ¹⁰ Տե՛ս Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. Постатейный, М.: КНОРУС, 2007, էջ 405:
- ¹¹ Նույն տեղում: